

Mr. Qerim DALIPI

BETEJA E KOSOVËS (1389) DHE KONTRIBUTI I SHQIPTARËVE

Historiografia serbe vazhdimisht është përpjekur dhe po përpiqet që *Kosovën*, gjatë sundimit të Nemanjidëve (fundi i shek. XII deri në vitin 1371) dhe në përgjithësi në periudhën para sundimit osman, ta paraqesë të banuar vetëm nga serbët. Pretendimeve të këtilla tendencioze një përgjigje të merituar shkencore u ka dhënë medievisti ynë J. Drançolli, i cili thekson: “Burimet e kohës që ruhen në arkiva, kisha dhe biblioteka japin të dhëna krejtësisht të tjera nga ato që na i ofron historiografia serbe”. Para se t’i paraqesim këto të dhëna vlen të përmendet një konkludim shumë i qëlluar i studiuesit francez A. Dyselje, i cili pranon se Kosova gjatë shek. XIII-XIV ka qenë qendra ekonomike dhe politike e mbretërisë mesjetare serbe, por në mënyrë shkencore vëren se vendosja e një qendre të pushtetit politik dhe ekonomik në një territor të caktuar nuk garanton aspak, veçanërisht në mesjetë, karakterin etnik sundues të atyre që e kanë pushtetin politik. Në këtë mënyrë, ai merr shembull despotatin e vogël “serb” të Serit në Greqinë Veriore, i cili mundi të sundonte nga viti 1355 deri më 1371 një popullsi, pjesa më e madhe e së cilës ishte greke.

Prania e popullsisë serbe në Kosovë sipas burimeve të shkruara dëshmohet që në shek. XI, ndërsa në njëfarë mase fillon të shtohet në gjysmën e dytë të shek. XII dhe në fillim të shek. XIII, atëherë kur Kosova hyri në kuadrin e shtetit të Nemanjidëve. Një rritje e dukshme e popullsisë serbe në Kosovë, pa dyshim, bëhet atëherë kur Serbia fitoi statusin e Perandorisë. Në atë periudhë kohore popullsia e viseve veriore serbe filloi të depërtojë me të madhe në drejtim të jugut, pra edhe të Kosovës. Në çfarë raporti arriti ajo ndaj popullsisë vendëse arbërore, nuk mund të thuhet asgjë.

Të dhënat burimore po ashtu dëshmojnë se arbërit gjatë gjithë mesjetës vazhduan të jetojnë në trevat e tyre autoktone të Kosovës. Kjo provohet nga vetë dokumentet cirilike të shek. XIII-XIV, në të cilat, krahas antroponimeve shumicë serbe, hasen në masë të konsiderueshme edhe aso të

pastra arbërore, si dhe arbërore të sllavizuara. Kur jemi te të dhënat burimore cirilike, vlen të përmendet se në to hasen edhe familje të përziera në aspektin antroponimik. Kështu p.sh., sipas një të dhëne që u përket viteve 1293-1302, mësojmë se në vendin *Ship* të Klinës në mesin e banqërve të tij ishte edhe Dobroslavi, i biri i Gjinit. Rast të njëjtë hasim edhe në krisobulën e manastirit të Deçanit (1330) ku thuhet: “Gjoni dhe djemtë e tij, Radoslavi dhe Bogoslavi”. Nga të dy rastet shihet qartë se prindërit mbanin emra arbërorë, kurse djemtë e tyre emra sllavë (serbë), respektivisht emrin e serbit ka mundur ta mbajë edhe arbëri. Duke marrë parasysh faktin se pushteti politiko-kishtar ishte në duart e klasës politike-kishtare serbe, atëherë lirisht mund të thuhet se arbërit plotësisht u janë nënshtruar formave të diskriminimit, me të vetmin qëllim që t’i sundonin më lehtë dhe tek e fundit nëpërmjet antroponimisë së imponuar sllave t’i identifikonin si sllavë. Prandaj, antroponimia e tyre në masë të konsiderueshme u humb në atë sllave (serbe).

Prania e etnosit arbëror provohet edhe nga burimet latine, përkatësisht raguzane. Kështu, më 1369 përmenden tre tregtarë prizrenas që i kishin borxh Raguzës dhe sipas emrave që mbanin (*Liepur-Lepur, Lumasius-Lumi* dhe *Jovanich-Gjon*) na dalin arbërorë. Në këtë drejtim duhet përmendur edhe *Dhimitër Drançin* dhe presbit *Gjinin* nga Novobërda, të cilët më 1382 mbanin lidhje afariste me Raguzën.

Prania e arbërve në Kosovë gjatë feudalizmit të zhvilluar mund të shpjegohet edhe me disa shembuj nga sfera e toponimeve të përkatësisë arbërore. Vend të rëndësishëm në këtë drejtim zënë toponimet *Unjemir* (Ujmiri i sotëm), *Lloçan* dhe fshati *Arbanas*. Në krisobulën e Stefan Dushanit të vitit 1348 (mbi themelimin e manastirit të shenjtëorëve Mihal e Gabriel në Prizren), zihen në gojë edhe një sërë fshatrash arbërorë: *Gjinovci, Magjerci, Peggogllavci, Flokovci, Çruca, Çaparçi, Gonovci, Shpinadinci* dhe *Novaci*, e mbi të gjitha aty arbërit përmenden me emrin e tyre etnik. Ky fakt jo vetëm që dëshmon praninë e popullsisë arbërore në Kosovë, por njëkohësisht, në aspektin juridik, atë e paraqet të nivelizuar me popullsinë serbe.

Jo rastësisht shkurtazi përmendëm praninë e arbërve në Kosovë, sepse pikërisht në territorin e tyre u zhvillua beteja e famshme e Kosovës (15, përkatësisht 28 qershor 1389).

Beteja e Kosovës ishte një nga përpjekjet më të vendosura të popujve ballkanikë për ta ndaluar ekspansionin e mëtejshëm osman në Gadishullin Ballkanik. Për ta arritur këtë qëllim ata bashkuan forcat e tyre në një koalicion të përbashkët, të cilit i printe sundimtari serb Lazar Hrebelanoviq dhe vendosën t’i bënin ballë ushtrisë osmane, e cila udhëhiqej nga vetë Sulltan Murati I dhe djemtë e tij, Bajaziti dhe Jakupi. Përgatitjet serioze,

numri i madh i ushtarëve të ushtrive kundërshtare, rrjedhat e betejës, rezultatet dhe pasojat, kontribuan që ajo të hyjë në analet historike dhe njëkohësisht të shërbejë si motiv për krijimin e njërit nga ciklet më të mëdha dhe më të bukura të epitet ballkanik.

Në fushatën e tyre për pushtimin e brendisë së Gadishullit Ballkanik ushtritë osmane të kryesuar nga Sulltan Murati, më 1386 depërtuan në Serbi ku pushtuan Nishin. Më pas, te Ploçniku (sot fshat pranë Prokuples), Murati u ndodh përpara sundimtarit të Serbisë Lazarit. Ky i fundit nuk guxoi të konfrontohej në një betejë të hapur me Sulltanin, por i premtoi Muratit dhënien e një tributi, si dhe një trupe ndihmëse ushtarake prej 1000 vetësh, mirëpo shumë shpejt hoqi dorë nga premtimi i dhënë.

Më 1388 një ushtri e madhe osmane, e kryesuar nga kryekomandanti i zgjuar Shahini, depërtoi në Bosnjë. Për të përballuar me sukses vërshimin osman mbreti boshnjak Tvërtko qe detyruar të dërgojë në jug ushtrinë e tij nën udhëheqjen e komandantit Vlatko Vuković. Më 27 gusht të vitit të njëjtë te Bileqa (në veri të Trebinjës) ushtria boshnjake arriti t'i shkaktojë disfatë të rëndë ushtrisë osmane.

Mospërmbushja e detyrimeve nga ana e Lazarit, disfata në Bileqe dhe roli vendimtar i Gjergjit II Balshës në atë disfatë që iu shkaktua osmanëve, u bë, siç thotë kronisti osman Idris Bitlisi, “e domosdoshme dhe detyrë ndaj vullnetit perandorak që të përgatiteshin për të vënë në vend nderin e ushtarëve të vrarë dhe të likuidonin intrigat dhe ngatërresat e kokëfortëve”. Pra, siç mund të shihet, parapërgatitjet që u paralajmëruan nuk kishin për qëllim që në një betejë vendimtare të thyenin vetëm qëndresën e sundimtarit serb Lazarit, siç pretendon historiografia serbe, por, në fakt synohej që të thyeshin sundimtarët ballkanikë.

Përgatitjet e osmanëve në krye me Sulltan Muratin për një ndeshje vendimtare me sundimtarët ballkanikë, sipas të gjitha gjasave kishin filluar që në fund të vitit 1388. Murati dha urdhër perandorak, ku u bënte thirrje komandantëve të Anadollit dhe të Rumelisë, respektivisht të gjithë bejlerbejve të vilajeteve, djemve të tij, Bajazitit dhe Jakupit, disa princave nga Azia e Vogël, si dhe sundimtarëve të krishterë, të cilët kishin pranuar vasalitetin ndaj shtetit osman, që me forcat e tyre të mbledheshin dhe të drejtoheshin për t'i mposhtur sundimtarët ballkanikë.

Përveç të sipërpërmendurve*, Sulltanit i erdhi ndihmë “edhe nga persët edhe nga arabët”, dhe në këtë mënyrë u krijua një ushtri e madhe në krye të së cilës qëndronin Sulltan Murati dhe dy djemtë e tij, Bajaziti dhe Jakupi.

Përmendëm pjesëmarrjen e këtij spektri të gjerë forcash në kuadër të ushtrisë osmane, nga shkakku se në historiografinë serbe, jo vetëm që anashkalohet kjo e vërtetë, por nga ana tjetër synohet që të minimizohet *Koalicioni* ballkanik, duke theksuar se “lajmet e mëvonshme osmane janë

krejtësisht fantastike, ku, sipas të cilave, Lazarin e ndihmuan edhe... arbërit, vllahët dhe hungarezët”, dhe gjithnjë sipas saj, “duhej ta paraqisnin fitoren osmane sa më të rëndë dhe sa më të rëndësishme”. Po të kishte qenë vërtet ashtu, atëherë kronistët osmanë nuk do të përshkruanin edhe spektrin e gjerë të ushtrisë osmane (duke përmendur si pjesëtarë të saj edhe turqit nga principatat selxhuke të Kastamonisë dhe të Karamanisë, të cilat hynë nën mbrojtjen e Sulltan Muratit vetëm formalisht /1387/, ngase ato edhe më tej ruajtën autonominë e tyre dhe madje gjatë shek. XV u gjendën në luftë me shtetin osman, përderisa u pushtuan prej tij, si dhe ndihmën që i erdhi asaj nga persët dhe arabët), por do të kënaqeshin me përshkrimin e pjesëmarrësve të *Koalicionit* ballkanik.

Me qëllim që ta kishin më të lehtë këtë fushatë, forcat e mbledhura të ushtrisë osmane mendonin që atë ta nisnin në pranverë, prandaj dimrin e kaluan në Pllovdiv të Bullgarisë.

Përgatitjet e Muratit i shqetësuan dhe i vunë në lëvizje sundimtarët e vendeve të ndryshme të Ballkanit. Për t'i bërë ballë rrezikut, zotërit e tyre lanë mënjanë grindjet dhe konfliktet e vjetra dhe formuan një koalicion nën kryesinë e sundimtarit serb Lazar Hrebëlanoviç.

Gjergji II Balsha, i cili që prej kohësh e kishte ndjerë rrezikun osman, siç duket shumë kohë përpara Betejës së Kosovës, d.m.th. qysh në vitin 1388, ishte angazhuar në përgatitjen e koalicionit antiosman. Vitin në fjalë atë së bashku me Vuk Brankoviçin i ndeshim te vjehëri i tyre Lazari. Prandaj, sipas kësaj të dhëne mund të dyshohet se ata u morën vesh për një aksion të përbashkët kundër osmanëve.

Pjesëtarët e *Koalicionit* patën kohë të mjaftueshme për t'u përgatitur dhe për t'u mbledhur në momentin e duhur. Kjo dëshmohet nga vetë kronistët osmanë, të cilët flasin mbi traktativat diplomatike ndërmjet të deleguarve të Muratit dhe udhëheqësit të *Koalicionit*, Lazarit, ku preken çështjet për zgjidhjen e konfliktit të tyre dhe ku njëkohësisht mësohet për përgatitjet ushtarake të palëve kundërshtarë.

S'ka dyshim se një rol udhëheqës në përgatitjen e *Koalicionit* ballkanik e patën edhe arbërit. Në këshillimin për mënyrën e strategjisë së luftës (të cilën do ta zbatonin sundimtarët ballkanikë kundër osmanëve) të zhvilluar në prag të betejës, jo rastësisht kaloi propozimi i Jorgjit* (Gjergj Kastriotit-gjyshi i Gjergj Kastriotit-Skënderbeut*), që konflikti me osmanët të zhvillohej ditën dhe jo natën, siç kishte propozuar udhëheqësi i *Koalicionit* Lazari. Jo vetëm që gjykimi i tij që i drejtë, por edhe miratimi i propozimit të tij në mënyrë unanime nga sundimtarët pjesëmarrës (duke përfshirë këtu edhe vetë Lazarin), është një dëshmi tjetër se sa autoritativ kishte qenë ai në mesin e pjesëmarrësve të *Koalicionit*, aq më tepër kur dihet se kishte një forcë të rëndësishme ushtarake. Në këtë drejtim duhet përmendur edhe rolin

e rëndësishëm të princit nga Kosova, Milosh Kopiliqit* (i cili për kryezot kishte Vuk Brankoviçin - Q.D.). Se sa personalitet me peshë kishte qenë ai në radhët e krerëve të *Koalicionit*, vërtetohet nga një e dhënë e Enverit, ku thuhet: “Lazari i dha Miloshit një gotë me pije duke i thënë: thonë për ty që je bërë tradhtari im... - Miloshi i u përgjigj: nesër ke për ta parë tradhtarin, ke për të parë nëse jam njeri i drejtë apo tradhtar. Lazari në atë moment e mori në dorë gotën e dollisë dhe e piu”. Përshkrime afërsisht të ngjashme të këtij momenti na ofrojnë edhe humanistët raguzanë Feliks Petançi, A. Cerva - Tuberoni dhe Mauro Orbini, si dhe humanisti slloven Benedikt Kuripesh. Ngritja e dollisë nga ana e Lazarit, vetëm atëherë pasi u sigurua për besnikërinë e Kopiliqit, flet qartë se ai ishte një nga princat kryesorë të *Koalicionit* dhe një prestigj të tillë e kishte arritur, padyshim, pasi që ishte përfaqësuar me një forcë të rëndësishme ushtarake.

Po pse u vendos që beteja të zhvillohej pikërisht në fushën e Kosovës? Rrethanat e karakterit ushtarak e strategjik, si dhe fakti se agresioni osman tashmë i kërcënonte drejtpërdrejt trevat e Ballkanit Qendror, bënë që beteja të zhvillohej në Kosovë, në afërsi të Prishtinës, në një rajon ku mund të organizoheshin më mirë ushtritë e shteteve feudale ballkanike, por që ishte njëkohësisht një pikë ku kryqëzoheshin rrugët nga mund të depërtonin më tutje osmanët.

Në rrethana të këtilla, ushtritë e *Koalicionit*, të kryesuar nga sundimtarët e tyre, në mëngjes (15, përkatësisht 28 qershor 1389 - Q.D.) zunë nga një pozicion të veçantë në fushën e Kosovës.

Në burimet osmane, të cilat me të drejtë janë cilësuar si shumë më të pasura se burimet serbe e bizantine, dallohen dy grupe kryesore lidhur me pjesëmarrësit në betejë: nga njëri grup, pjesëmarrësit përmenden në mënyrë të papërcaktuar, ku thuhet se krahas ushtrive të Lazarit morën pjesë edhe arbërit, boshnjakët, vllahët, çekët, hungarezët, polakët dhe frëngjit; dhe nga grupi tjetër, pjesëmarrësit përcaktohen drejtpërdrejt, si më kryesorë serbët, arbërit dhe boshnjakët, duke i dalluar këta nga forcat e tjera ndihmëse.

Ushtria e *Koalicionit* u rreshtua në fushën e luftimit, duke pasur në qendër Lazarin, djathtas Vuk Brankoviçin dhe majtas fisnikun boshnjak Vlatko Vuković* dhe atë arbëror Dhimitër* Jonimën. Përndryshe prijësat e tjerë ballkanikë dhe arbërorë ishin rreshtuar në të dy krahet e ushtrisë së *Koalicionit*. Nga kjo shihet se ndonjë nga zotërit arbërorë (kuptohet jashtë trevës së Kosovës) merrte pjesë me forcat e veta pikërisht në krahun e djathtë, ndërsa forcat e arbërve të Kosovës logjikisht ishin në kuadër të forcave të Vukut, dhe shikuar nga këndvështrimi i kritikës historike, pse aty, si vasal i Vukut, me forcat e veta të mos ishte edhe Milosh Kopiliqi.

Rreth pjesëmarrjes, apo mospjesëmarrjes së Gjergjit II Balshës në Betejën e Kosovës është shkruar bukur shumë në historiografi. Studiuësit

sllavë kryesisht e mohojnë pjesëmarrjen e tij*. Ndërkaq, historiografia shqiptare e mbështet në tërësi pjesëmarrjen e tij.

Nëse u besojmë kronikave osmane, atëherë del qartë se ai ka marrë pjesë në betejë. Në të vërtetë, duke marrë parasysh faktin se Gjergji II Balsha në kronikat osmane cilësohet "*Sundimtar i Shkodrës Arbërore*" dhe "*Sundimtar i Shkodrës së Arbërve*", atëherë të dhënën që na e ofron Bitlisi lidhur me përgatitjet e pjesëmarrësve të *Koalicionit* ballkanik për ditën e mynxyrës së Kosovës, në mesin e të cilëve përmend "*Sundimtarin e Arbërve*", s'është gjë tjetër veçse është fjala për Gjergjin II Balshën.

Pjesëmarrjen e tij e mbështesin edhe njoftimet e këngëve epike serbe. Sipas tyre, ai i ishte përgjigjur thirrjes së Lazarit për ndihmë, duke shkuar në Kosovë me një ushtri prej 6000 vetësh. Në njërën nga këngët në fjalë madje thuhet se kishte marrë pjesë në betejë "Balsha me trimat e Zetës dhe arbërorët e rreptë".

Në Betejën e Fushë-Kosovës morën pjesë edhe sundimtarë të tjerë të fuqishëm arbërorë, si: sundimtari i Despotatit të Beratit, Theodori II Muzaka, i cili me vete kishte një ushtri të madhe arbërore; zotër të tjerë të Arbërit, (në mesin e të cilëve ishin edhe zotërinj feudalë arbërorë -Q.D.) të Himarës dhe të Epirit.

Arbërit kishin mbushur gjithashtu edhe radhët e shigjetarëve të ushtrisë së *Koalicionit*, të cilët ishin të parët që filluan betejën.

Sipas kronistëve osmanë, beteja filloi në mëngjes. Të njëjtën gjë e pohon edhe Anonimi nga Firenca, kurse sipas kujtimeve të Konstandin Jeniçerit, ajo filloi të mërkurën dhe përfundoi të premten. Konfrontimi ndërmjet ushtrive kundërshtarë që i ashpër. Pas disa sukseseve fillestare të ushtrisë së *Koalicionit*, fitorja përfundimisht u takoi osmanëve, por humbjet në njerëz nga të dy palët ishin aq të mëdha sa që, po të hidhej vështrimi, në çdo anë nuk shihej gjë tjetër veçse koka të prera*. Në mesin e të rënëve mbetën edhe dy udhëheqësit e betejës, Murati dhe Lazari. Aty u vranë edhe Theodori II Muzaka dhe vrasësi i Sulltanit, Milosh Kopiliqi.

Pas vrasjes së Muratit, Bajaziti u tëhoq për në Edrene me qëllim që ta siguronte marrjen e fronit të zbrazur. Te pjesëmarrësit e *Koalicionit* ballkanik kjo tërheqje krijoi përshtypjen se osmanët u thyen. Kështu, mbreti i Bosnjës, Tvërtko, në letrën e tij të shkruar disa ditë pas betejës (1 gusht 1389) njoftonte qytetin e Trogirit se, "duke fituar me triumf fushën e luftës, u shaktuam disfatë atyre (osmanëve - Q.D.) ... i vramë, sa që nga ata mbetën pak të gjallë". Lajmi i fitores duket se ishte përhapur me të madhe. Për këtë dëshmojnë: a) Në letrën e datës 20 tetor 1389 që qytet-shteti i Firencës i dërgonte Tvërtkos, (në përgjigje të njoftimit të tij për fitoren mbi osmanët) i bënte të ditur se këtë lajm të gëzuar e dinte që më parë dhe se atë e kishte marrë përmes zërave të përhapur dhe letrave të shumta. Prandaj e dinte mirë

ngjarjen e 15 qershorit, ku në fushë të Kosovës kishte mbetur i vrarë edhe Murati, kurse në atë betejë të lavdishme fitorja i kishte takuar Mbretërisë; b) Udhëpërshkruesi francez i shek. XIV Filip de Mezier në veprën “*Ëndrra e Pelerinit të moçëm*”, të shkruar në muajin tetor të vitit 1389, thekson: “Murati... u mposht plotësisht nga të krishterët”. Në fakt, këta kishin përshtypje të gabuara, pasi, siç kemi cekur më lart, fitorja u takoi osmanëve, të cilëve njëherësh iu hapën dyert për të depërtuar në pjesët e Ballkanit Veriperëndimor.

Më lart kalimthi përmendëm se në betejë morën pjesë edhe arbërit e Kosovës. Por problemi i pjesëmarrjes së tyre në betejë është prekur pak në historiografi, sepse mungojnë të dhënat historike të drejtpërdrejta mbi këtë problematikë. Në qoftë se më lart dëshmuam për praninë e pandërprerë të arbërve në Kosovë gjatë gjithë mesjetës, atëherë ata nuk do të mund të qëndronin mënjandë dhe të mos merrnin pjesë në ngjarjet e mëdha politike-ushtarake të kohës, të zhvilluara në truallin e tyre autokton. Mospërmendja në mënyrë të drejtpërdrejtë në burimet historike e pjesëmarrjes së tyre në betejë shpjegohet me faktin se autorët e kohës, që ishin sllavë, bizantinë e osmanë, janë kënaqur me paraqitjen e pjesëmarrjes së formacioneve politiko-shoqërore e të sundimtarëve të tyre, kurse, si zakonisht, nuk i kanë marrë parasysh masat popullore. Ajo është mbuluar me paraqitjen e pjesëmarrjes në luftë të sundimtarit serb të Kosovës, Vuk Branković dhe ushtrisë së tij.

Në favor të këtij vlerësimi vlen të përmendet e dhëna e Shën Denisit, ku thuhet: “Mbreti i Kosovës mblodhi një ushtri jo vetëm nga feudalët, por edhe nga popullsia e rëndomtë”, d.m.th. arbërore. Përkundër faktit se kronika ka të bëjë me Betejën e Rovinës të vitit 1395, përmendja e pjesëmarrjes së popullsisë vendëse në një betejë jashtë territorit të saj është një sinjal i fortë se popullsia në fjalë do të ketë marrë pjesë edhe më masivisht (në kuadër të ushtrisë së kryezotit të saj, Vuk Brankovićit) në Betejën e Kosovës, ngase ajo u zhvillua pikërisht në territorin e saj.

Humanisti raguzan Tuberoni nënshtetasit e Lazarit i quan *dardanë, ilirë* dhe *maqedonas*, ndërkaq Lazarin *mbret të dardanëve*, të cilët gjatë betejës mbroheshin me aq guxim sa që turqit mezi bënëin ballë. S`ka dyshim se është fjala për popullsinë arbërore të Kosovës, që autori e përmend me emrin e saj të vjetër.

Se arbërit e Kosovës kishin marrë pjesë masivisht në betejë, dëshmohet edhe nga një e dhënë tjetër, “despoti Lazar i Serbisë, bullgarët ... dhe sundimtarë të Arbërit nga Dardania ... u mblodhën ... u hapën luftë turqve, por Lazari dhe shumë të tjerë humbën jetën në betejë”. Tek e fundit, Filip de Mezier, jo rastësisht këtë betejë e vendosi në pjesët e Arbërit, me çka la vend

që të kuptohet drejt karakteri etnik arbëror i Kosovës, pasi kuptimi gjeografik parimisht nuk e mohon kuptimin etnik.

Është e vërtetë se përmes traditës popullore nuk mund të ndërtohet historia, posaçërisht nëse ajo nuk gjen mbështetje në burimet historike. Por tradita jonë popullore që i kushtohet Betejës së Kosovës*, me një kuadër të hollësishëm të ngjarjeve për: organizimin dhe nisjen e ushtrive osmane nga Anadulli, itinerarin e tyre në Ballkan, marshin nëpër Selanik e Shkup dhe arrijten në Fushë-Kosovë; si dhe për zhvillimin e luftimeve, vrasjen e Sulltan Muratit dhe fundin e Miloshit, gjen një mbështetje pikërisht në burimet historike osmane, të cilat po ashtu na njoftojnë për këto ngjarje. Prandaj, si e tillë, ajo mund të merret në konsideratë në trajtimin e ngjarjeve për këtë betejë.

Pikërisht pjesëmarrjen e arbërve të Kosovës në këtë betejë e dëshmon ekzistenca e këngës së vjetër arbërore - shqiptare mbi Betejën e Kosovës, që në fakt është këngë e popullsisë vendëse arbërore të Kosovës, sepse të gjithë botuesit e varianteve të ndryshme të këngës në fjalë japin shënime të qarta se personat nga të cilët ata i kanë mbledhur këto këngë që të gjithë janë nga Kosova. Pra, kënga lindi në Kosovë, sepse popullsia e saj mori pjesë në betejë.

Vargjet e fundit të këngës popullore arbërore - shqiptare flasin për largimin e një pjese të popullsisë arbërore të Kosovës pas disfatës në betejë. Mendojmë se ky emigrim mund të gjejë mbështetje në faktin se, qysh në vitin 1390 në Raguzë tanimë jetonte familja Kopiliqi, aq më tepër kur dihet fakti se përveç ekzistimit të oazave arbërore që jetonin gjatë gjithë mesjetës në pjesën jugore të bregdetit Adriatik gjer në Raguzë, si dhe në prapatokë (pra edhe në troje të Bosnjës e Hercegovinës, si dhe të Malit të Zi) gjatë shek. XIV-XV në trojet e përmendura (veçmas në Raguzë) ndeshim shumë mërgimtarë arbërorë, të cilët lëshuan atdheun e tyre për shkaqe të ndryshme.

Pjesëmarrja e arbërve të Kosovës në betejë mund të shtrihet deri aty sa të pretendohet me të drejtë e të diskutohet edhe për përkatësinë etnike arbërore të Milosh Kopiliqit, përmdryshe hero i Betejës së Kosovës. Emri dhe mbiemri i tij ka zgjuar interes që prej kohësh, që së paku duke e analizuar atë në dritën e të dhënave antroponimike t'i afrohet zgjidhjes së çështjes së përkatësisë së tij etnike. Por, në këtë drejtim, historiani serb i shek. XVIII P. Julianac, më 1765 nuk zgjodhi kriteret (për ta identifikuar atë më lehtë si serb - Q.D.) dhe ia tjetërsoi mbiemrin nga *Kopiliq** në *Kobiliq* - *Obiliq*, term i cili u pranua nga historianët pasardhës të historiografisë serbe.

Përkundër faktit se mbiemri i Miloshit te kronisti osman Ashik Pashazade i shkruar me grafinë osmane, në radhë të parë mund të lexohet si *Kopila* e pastaj *Kobila*, studiuesit G. Elezoviq dhe A. Olesnicki, në rastin konkret përcaktohen dhe përdorin variantin *Kobila*, kuptohet që në bazë të

termi serb *kobila*-pelë, të lihej vend që përkatësia e tij etnike të kërkohej vetëm në mesin e serbëve. Mirëpo, studiuesi K. Jireček lidhur me këtë problematikë që prej kohësh me të drejtë sinjalizonte se në shek. XVIII emri që nridhte nga pela ishte i pahijshëm, prandaj e tjetërsuan, duke i dhënë për bazë termat (serb - Q.D.) *obilan* dhe *obilje*.

Nga ana tjetër, rezultatet shkencore nga fusha e gjuhësisë, megjithatë dëshmojnë origjinën thjeshtë arbërore të emrit dhe mbiemrit të tij. Kështu, prapashtesat *osh*, *ush* dhe *oshe* janë të përhapura sot e kësaj dite në të gjitha trojet ku jetojnë shqiptarët. Edhe rrënja *Mil* (*Mill*) lidhet me emrat shqiptarë, si, bie fjala, *Mëhill*, *Mhill*, *Milo**, dhe diç të ngjashme.

Studiuesi ynë E. Çabej, duke analizuar përkatësinë gjuhësore të një varg fjalësh pohon: “Një problem më vete përbëjnë disa fjalë që janë të përbashkëta për shqipen, sllavishten ballkanike e rumanishten, pjesërisht edhe për greqishten e re, fjalë të cilat kryesisht me ndërmjetësinë e rumunëve kanë depërtuar edhe në disa gjuhë të tjera, si në çekishten, slllovakishten, polonishten e ukrainishten. Hyjnë aty, ndër të tjera: *balgë*, *buzë*, *gushë*, *katund* dhe *kopil*. Studiuesit F. Miklosiç dhe P. Skok mendojnë se bëhet fjalë për term (d.m.th. *kopil* - Q.D.) me prejardhje shqipe, përkatësisht për një huazim nga shqipja. Në të vërtetë, emri *Kopil* është shumë i hershëm dhe në dokumente të shkruara përdoret në krisobulën e Shën Shtjefnit të Banjskës së Kosovës në vitin 1313, kurse si *Kipil* haset në fshatin Çabiq, i regjistruar në krisobulat e Deçanit. Përndryshe, supozohet se emri *Kopil* ka prejardhje iliro-thrakase, i cili në gjuhën e vjetër arbërore-shqiptare ka kuptimin e fëmijës të cilit nuk i dihet prindi-babai, ndërsa në gjuhën rumune ka kuptimin e fëmijës. Në këtë drejtim, duket se enigmën e ka zgjidhur studiuesi J. Drançolli, i cili pohon: “Emri *Kopil* gjithashtu është një emër me prejardhje thjeshtë shqiptare. Përveç tjerash, sot në shqipe fjala *kopil* ka kuptimin e sythit të mbirë në një rrënjë, trung a në degë të një bime”.

Është e njohur se në traditën mesjetare fshati merite emrin e zotërisë, e së këndejmi fshati Kopiliq i Drenicës përgjithësisht njihet si vend i Milosh Kopiliqit, aq më tepër kur këtë fshat (përkatësisht Kopiliqin e Epërm dhe Kopiliqin e Poshtëm) e hasim në regjistrin osman të vitit 1455, kushtuar krahinës së Brankoviçëve.

Përkatësia thjesht arbërore e heroit të betejës dëshmohet edhe nga vetë kënga arbërore-shqiptare për Betejën e Kosovës, ku ai del si figurë kryesore e këngës. V. Çajkanoviç, duke shpjeguar motivet e këngës arbërore-shqiptare, të botuar nga ana e G. Elezoviçit, e karakterizon atë: “epopeja shqiptare... nuk është gjë tjetër veçse kënga për Miloshin”. Ai më tej shton se gjatë qëndrimit të tij në afërsi të Elbasanit, në rrethanat e luftës ballkanike (1912), i kanë treguar për disa shqiptarë vendës se janë pasardhës të Milosh

Kopiliqit. E gjithë kjo, vazhdon më tej ai, tregon se hero Miloshi kishte kultin dhe traditën e tij në mesin e shqiptarëve. Ndërkaq, M. Gjurgjeviq (shumë kohë përpara këtij të fundit) që qëndronte në Prishtinë si zyrtar austro-hungarez në vitet 60 të shekullit XIX, e ka vlerësuar përshkrimin e Betejës së Kosovës, sipas traditës gojore vendëse, si më reale sesa të dhënat e shpjegimit historiografik serb të modifikuara nga prijet politike shoviniste.

Kënga në fjalë është një poemë me një lëndë origjinale dhe autentike, me tipare të dalluara nga ato të këngëve epike serbe për Betejën e Kosovës. Në të nuk i këndohet knjaz Lazarit ose figurave të tjera të bujarëve feudale serbë që morën pjesë në betejë, siç ndodhi në epikën serbe*. Pavarësisht nga roli pozitiv që luajtën në luftën kundër vërshimit osman, ato mbeteshin të huaja për botën arbërore-shqiptare, e cila epopë ia kushtoi pikërisht heroit që doli nga gjiri i saj.

Në këtë truell, te shqiptarët, paralel me këngën, organikisht jetojnë edhe një sërë legjendash, kujtimesh, toponimesh etj. Sipas legjendës popullore, Miloshi ka qenë lindur në Kopiliqin e Epërm, por më vonë është vendosur në Kopiliqin e Poshtëm”. Pleqtë e Drenicës tregojnë se “Milosh Kopiliqi â kanë prej ktuhit” (Drenicës). Ata vënë një vijë të qartë demarkacioni: “Car Lazari â kanë i serbëve, Milosh Kopiliqi i yni”; “Milosh Kopiliqi â kanë më i madhi kreshnik i shqiptarëve në luftën e Kosovës”. Në Kopiliq të Poshtëm ka vende që quhen: “Te trolli i Miloshit”, “Vneshta e Miloshit”, “Te kisha e Miloshit” etj. Në Sallabajë gjendet “Vorri i Milosh Kopiliqit”. “Miloshi e mbante ushtrinë në pyjet e Qyqavicës e të Kukës” (pyje të Drenicës). “Car Lazari... venin e tij e ka pas kah Kraleva dhe jo në Kosovë”. Këto të dhëna janë dëshmi plotësuese dhe kontribuojnë dukshëm në pretendimin tonë për përkatësinë arbërore të Milosh Kopiliqit.

Mr. Qerim DALIPI

ALBANIAN ROLE IN THE KOSOVA BATTLE (1389)

Summary

In this land, Albanians, parallel with songs, organically live with a lot of legends, remainders and their toponomy. According to a legend, Milosh was born in a village Upper Kopiliq, but later had settled in Lower Kopiliq. Drenica elders say that "Milosh Kopiliq was from here" (Drenica). They make a clear distinction "Tzar Lazar was Serbian, Milosh Kopiliq was ours"; "Milosh Kopiliq was the greatest of Albanian brave men in Kosova War".

In the village of Lower Kopiliq there are sites called: "Milosh's soil", "Milosh's wine yard", "Milosh's Church" etc. In Salabajë village is "Milosh's grave". "Milosh kept the army in Qyqavica mountains" (Drenica mountains). "Tzar Lazar was from Kraleva and not from Kosova".

This data are additional facts and contribute notably on our suggestion for Albanian descend of Milosh Kopiliq.

